

افسانه‌های مشترک ایران و ژاپن*

نویسنده: کینگا مرکوس**

مترجم: حمیدرضا مدد***

چکیده

علاوه بر وجود برخی اشیای هنری و آثار باستانی ایران در مناطق مختلف ژاپن که از روابط دیرینه فرهنگی ایران و ژاپن حکایت می‌کند، تشابهات فراوانی در افسانه‌ها، اساطیر و فولکلورهای دو کشور به چشم می‌خورد. نمونه‌هایی از این تشابهات را می‌توان در داستان‌های کهن اوستا، شاهنامه فردوسی، تاریخ بلعمی و فارس‌نامه در مقایسه با کتاب تاریخ باستان ژاپن به نام نیهون شوگی به دست آورد. این تشابهات فرهنگی در برخی آیین‌های مشترک مانند جشن نوروز ایرانیان و عید سال نو ژاپنی‌ها نیز نمایان است. مقاله حاضر سعی دارد این بخش از مشترکات فرهنگی دو کشور را مورد بررسی قرار دهد.

واژگان کلیدی: تشابهات فرهنگی، افسانه‌های مشترک، ایران، ژاپن

* تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۸۹/۲/۱. تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۸۹/۵/۳۰.

** زبانشناس و پژوهشگر تمدن‌ها و فرهنگ‌های خاورمیانه E-mail: kinga.markus@jcom.hom.ne.ip

*** رایزن مطالعاتی سفارت جمهوری اسلامی ایران در توکیو E-mail: hamidrezamdad@hotmail.com

فصلنامه تاریخ روابط خارجی

در میان گنج‌های شوسوئین^۱، گنجینه امپراطوری کهن در شهر نارا^۲ – که در قرون وسطی، پایتخت ژاپن بوده است – وجود پاره‌های ابریشم، کاسه‌های شیشه‌ای و تخته‌های کنده‌کاری تصاویر روی چوب متعلق به ایران، از ارتباط باستانی بین دو کشور ایران و ژاپن حکایت می‌کند.

علاوه بر تبادل اشیای هنری، مشترکات فرهنگی نیز میان دو کشور وجود داشته است. در این نوشتار تلاش شده است تا چند نمونه از اسطوره‌های ادبی و فولکلورهای ایران و ژاپن که دارای ریشه مشترک هستند و شباهت‌های زیادی با یکدیگر دارند، مورد بررسی قرار گیرد.

۱. اسطوره‌ها

جمشید، شاه افسانه‌ای ایران که به قول فردوسی، هفتصد سال جهان را حکمرانی کرده بود و اوستا از او به ییما^۳ یاد می‌کند و به عقیده دانشمندان در ابتدا نماینده انسان اول بوده است، در هند – که فرهنگ مشترک با ایران باستان دارد – با نام یما^۴ از آن یاد شده است و داور دوزخ است. این نام در دین بودائی و در عهد پادشاهان یونانی باختری^۵ و کوشان شاهیان، به نام امّه سان به ژاپن منتقل شد و مانند شکل هندی آن، داور دوزخ نامیده شد.

^۱ Shosoin

^۲ Nara

^۳ Yima

^۴ Yama

^۵ Greco Bactrian

افسانه‌های مشترک ایران و ژاپن

همین‌طور آناهیتا^۱ (ناهید) که بانوی آب در ایران باستان بود؛ از طریق دین بودایی به ژاپن راه یافت. نام اصلی آناهیتا به عقیده استاد لومل، هَرَوَتی^۲ بود که با سَرَسَوَتی^۳ هندی یکسان است.

سَرَسَوَتی، الهه آب و هنر است و در ژاپن با اسم بِنْتِن^۴ یا بِنزیتِن^۵ شناخته می‌شود که یکی از ایزدان سعادت سال نو و نیز نماینده زیبایی و هنر است و معابدش در نزدیکی دریاچه‌ها، حوض‌ها و آب‌راه‌ها قرار دارد.

۲. داستان‌هایی در ادبیات کهن

ابتدا، داستان کرم هفتواد را از شاهنامه فردوسی نقل می‌کنیم، که داستان به شهر «کجاران به دریای پارس» مرتبط است. این داستان مربوط به اواخر عهد اشکانیان است. فردوسی می‌گوید که: دختر یک مرد فقیر به نام هفتواد، کرمی در سبب پیدا کرد و در دکان پدر خود گذاشت. دختر با یاری آن کرم توانست به مقدار فوق‌العاده زیادی ریسمان تولید کند و همین امر باعث گردید تا پدرش ثروتمند شود. دختر و خانواده وی، کرم را گرامی داشتند و آن کرم مورد پرستش مردم قرار گرفت. پس از آن، هفتواد فرمانروائی شهر را به چنگ آورد. عاقبت اردشیر سرسلسله خاندان ساسانی که تمام ایران را در آن روزگار تسخیر کرده بود، از قدرت کرم و پیروان آن به خشم آمد و علیه آنها لشکر کشید و آن کرم و هفتواد را به همراه پیروان او سر به نیست کرد. کرمی که با ریستن، خانواده هفتواد را ثروتمند کرد، مانند کرم ابریشم است.

^۱ Anahita

^۲ Haravati

^۳ Sarasvati

^۴ Benten

^۵ Benzoiten

فصلنامه تاریخ روابط خارجی

در ژاپن دو داستان قابل مقایسه با قصه کرم هفتواد وجود دارد. نمونه اول، در کتاب تاریخ باستان ژاپن که عنوان آن نیهون شوگی^۱ است، قابل مطالعه است. کتاب حاضر، یکصد سال بعد از هجرت پیغمبر(ص) تألیف شده است و آن داستان نیز تقریباً ۸۰ سال پس از تألیف کتاب، در عهد امپراتور کوگیوکو^۲ رخ داده است. در تاریخ است که در منطقه رودخانه فوجی^۳، در شرق ژاپن مردی به نام /وهفو به نو/هو^۴ زندگی می‌کرد که اهالی دهکده خود را به پرستش حشره‌ای که مانند کرم ابریشم بود، دعوت کرد. او می‌گفت که: این حشره ایزد جهان و جاودان است و هر که آن را بپرستد، ثروتمند شده و زندگانی دراز خواهد یافت. سرانجام، امیری به نام کاهاکاتسو، کائوتونو هادانو میاتو^۵ که از فریب خوردن مردم به خشم آمده بود، هم حشره و هم /وهفو به نو/هو را کشت. این روایت با موضوع پرستش کرم سعادت‌آور و عاقبت خونین آن در داستان شاهنامه شباهت‌هایی دارد.

افسانه دیگر به دوستی دختری با یک حیوان و پیدایش کرم ابریشم مربوط است که ثروتمند شدن پدر دختر را در پی دارد. عنوان این داستان اوشیرا سیمون^۶ است. بر اساس این داستان، دختری اسب محبوبی دارد که کشته می‌شود و از جسد آن، کرم ابریشم در می‌آید و پدر دختر ثروتمندترین بازرگان ابریشم می‌شود. این داستان‌ها درباره خوشبختی‌ای است که کرم ابریشم با خود به همراه می‌آورد. به احتمال زیاد، این داستان‌ها با هم مرتبط هستند و از راه مشرق به شاهنامه وارد شده

^۱ Nihonshugi

^۲ Kogyoku

^۳ Fuji

^۴ Ohofu Be No Oho

^۵ Kahakatsu, Kaono ho Hada no Miyato

^۶ Oshira Saimon

افسانه‌های مشترک ایران و ژاپن

است که کویاجی^۱ استاد هندی نیز آن را بیان نموده است. علاوه بر آن، باید خاطر نشان کرد که این داستان‌ها با موضوع تلاش و برخورد احساسات انسانی میان دو کشور رواج یافته است.

در تاریخ نیهون شوگی از عهد امپراطور سؤنین^۲ روایتی از ۲۶ سال قبل از میلاد مسیح نقل می‌شود که موضوع آن برتری برادر از شوهر است. روزی شاهزاده ساهوهیکو^۳ از خواهر خود که همسر امپراطور ژاپن بود، پرسید که چه کسی را بیشتر دوست دارد؟ برادر یا شوهرش را. بانو جواب داد که برادرش را بیشتر دوست دارد. در این موقع برادر به او التماس کرد که شوهرش را به خاطر او بکشد تا خود او امپراطوری را به دست آورد. البته با این قول که خواهرش را برترین بانوی کشور خواهد ساخت. به او خنجری داد و زن قبول کرد. اما او به خاطر تشویشی که داشت، نتوانست کار را انجام دهد. امپراطور به واسطه یک خواب بدشگون هراسان می‌شود و واقعیت را از همسر خود می‌پرسد. زن وحشت کرده و توطئه را اقرار می‌کند. امپراطور او را می‌بخشد، اما همسرش در انتظار فرصتی است تا به همراه فرزندش نزد برادر خود فرار کند. سرانجام، بچه نزد پدر خود بازگردانده می‌شود و آن زن، مرگ را به همراه برادر برمی‌گزیند.

ابتدای این داستان، یعنی برتری برادر از شوهر بی شباهت با دو افسانه ایرانی نیست. اولین داستان در کتاب *جنگ‌های ایرانی* نوشته مورخ مشهور یونانی هرودوتوس^۴ در باره همسر اینتفرنس^۵ است که در دوره زمامداری هخامنشیان زندگی می‌کرد و برادرش را از شوهر و فرزند خود گرامی‌تر داشت.

^۱ Coyaji

^۲ Suinin

^۳ Sahohiko

^۴ Herodotos

^۵ Intafrens

فصلنامه تاریخ روابط خارجی

مشابه این داستان در باب اول مرزبان‌نامه سعدالدین ورامینی نیز با عنوان: هنبوی و ضحاک دیده می‌شود.

روایت‌های ایرانی، علت برتری برادر نسبت به شوهر و فرزند را نیز توضیح می‌دهند. به این ترتیب که یک زن جوان می‌تواند دارای شوهر یا فرزند دیگر شود. اما ممکن نیست «از آن مادر و پدر که درگذشتند برادر دیگری داشته باشد». (روشن، ۱۳۵۶: ۳۳)

اما روایت ژاپنی ساهوهیکو و خواهر وی شباهت زیادی به داستان شاهنامه راجع به اردشیر و همسرش دختر اردوان دارد. دختر اردوان را برادری بود که از خواهرش خواست که شوهرش را بکشد تا خود پادشاهی را به دست گیرد. او زهر مهلکی را در اختیار خواهرش قرار داد و به او قول داد که اگر اردشیر را هلاک کند، بانوی تمام کشور خواهد شد. زن اطاعت کرد و نوشیدنی مسمومی برای شوهر تهیه کرد. اما به خاطر دلشوره‌ای که داشت آن را به طور اتفاقی به زمین ریخت و پادشاه حقیقت را دریافت. این پایان داستان برخلاف روایت ژاپنی، خوش است و زن سرانجام بخشیده می‌شود.

داستان دیگری از کتاب نیهون شوگی نیز شبیه به یک افسانه ایرانی است که در کتاب‌های تاریخی مانند تاریخ بلعمی، مجمل‌التواریخ، فارس‌نامه و شاهنامه فردوسی آمده است که در مورد شاپور، شاه ایران و دختر یک پادشاه عرب نقل شده است.

شرح داستان ژاپنی بدین‌گونه است که در سال ۸۲ پس از میلاد مسیح، در دوره امپراتور کیکو^۱ در سرزمین کوماسو^۲ که امروزه بخش جنوبی جزیره کیوشو^۳ است، شورش پدید آمد. امپراتور تمایل داشت که آن شورش را بدون به کار بردن نیروی نظامی آرام کند. یکی از وزرای خود را احضار کرد و از او مشورت خواست. وی به

^۱ Keiko

^۲ Kumaso

^۳ Kyushu

افسانه‌های مشترک ایران و ژاپن

امپراطور گفت که یکی از سرکشان، دو دختر زیبا دارد که به احتمال زیاد برای مقابله با شورش مؤثر خواهند بود و لازم است تا با هدیه‌های گرانبها آنها را اغواء کنند. امپراطور به پند او گوش داد و دختران را به طرف خود کشید و با دختر بزرگ‌تر ازدواج کرد. آن دختر پیشنهاد نمود که امپراطور چند سرباز در اختیار او بگذارد تا با حيله‌ای سرکش، سرزمین کوماسو را نابود کند.

دختر شراب برنج^۱ قوی به پدر خوراند و او را مست کرد، سپس زه کمان وی را شل کرد و یکی از سربازان امپراطور سر رسید و آن سرکش را کشت. اما امپراطور از رفتار ناشایست دختر نسبت به پدر خود بیزار شد و فرمان داد که او را اعدام کنند و دختر کوچک خود را به یکی از امرای خویش سپرد. سرزمین کوماسو عاقبت آرام شد.

قصه دختر خیانتکار در روایات ایرانی در سرزمین اعراب (عراق، سوریه و یمن) در جنگ با شاپور رخ داد. پادشاه ایران نمی‌تواند بر اعراب پیروز شود، اما دختر پادشاه عرب که فریفته شاپور شده است، پیشنهاد می‌کند که شهر پدر را به شاپور تسلیم کند به شرط آنکه با او ازدواج کند. شاپور می‌پذیرد و دختر، پدر خود را مست می‌کند و سپاه شاپور را به شهر راه می‌دهد. شاپور با دختر ازدواج می‌کند، اما عاقبت از رفتار ناشایست او نسبت به فرزند خود بیزار می‌شود و او را می‌کشد.

این روایت در کتاب‌های تاریخی دیگر از جمله طبری، دینوری و ثعلبی نیز نقل شده است و در خاورمیانه و یونان نیز رواج داشته است و این احتمال وجود دارد که از راه ایران به ژاپن رسیده باشد.

^۱ Sake

فصلنامه تاریخ روابط خارجی

۳. فولکلور

به هنگام مطالعه تاریخ و فرهنگ ایران و ژاپن، بین ادبیات عامیانه مردم آن دو کشور شباهت‌های فراوانی را می‌توان به دست آورد. قصه مردی که با یک پری ازدواج کرد و سرانجام او را از دست داد؛ در ژاپن به عنوان تنیر نیوبو^۱ (همسر آسمانی) شناخته می‌شود. علاوه بر آن، قصه‌های ژاپنی درباره دخترخوانده و پسرخوانده‌های رنج دیده شباهت زیادی به قصه‌های ایرانی ماه‌پیشانی و بلبل سرگشته دارد.

در خاتمه می‌توان مقایسه‌ای بین آئین باستانی نوروز ایران و مراسم عید سال نوی ژاپنی انجام داد. در سفره نوروزی ایرانیان، هفت سین گذاشته می‌شود و ژاپنی‌ها در روز هفتم سال نو پلویی با هفت نوع سبزی طبخ می‌کنند که معتقدند خوشبختی می‌آورد.

این شباهت‌های فرهنگی بین ایران و ژاپن می‌تواند گویای ارتباطات دیرینه فرهنگی دو کشور و وجود عادات، رسوم و عقاید مشترک در میان آنها باشد.

^۱ Tennir nyobo

افسانه‌های مشترک ایران و ژاپن

منابع

فارسی:

- آ. برتلس و ع. نوشین (۱۹۶۶)، شاهنامه فردوسی (ابوالقاسم فردوسی)، مسکو: انتشارات دانش.
باستانی پاریزی، محمدابراهیم (۱۳۶۲)، *ازدهای هفت سر*، چاپ دوم، تهران: دنیای کتاب.
روشن، محمد (۱۳۵۶)، *مرزبان‌نامه (سعدالدین وراوینی)*، تهران: انتشارات بنیاد فرهنگ ایران.

انگلیسی:

- Aston. W.G.trans. (۱۹۹۳) *Nihongi: Chronicles of Japan from the Earliest Times to A.D.۶۹۷. Third printing. Tokyo: Charles E. Tuttle Co.*
- Blacker, Carmen (۱۹۹۶) *The Catapla Bow: A Study of Shamanistic Practices in Japan. ۳rd ed. London: George Allen & Unwin.*
- Coyajee, J.C. (۱۹۳۶) *Cluts and Legends of Ancient Iran and China. Bombay: Jehangir B.Karani's Sons.*
- Hackin, J., Huart. C.et al. (۱۹۹۴) *Asiatic Mythology, Reprint of the ۱۹۳۳ ed. New Delhi. Madras: Asian Educational Services.*
- Markus – Takeshita. Kinga (۲۰۰۱) *From Iranian Myth to Folk Narrative. The Legend of the Dragon – slayer and the Spinning Maiden in the Persian Book of the Kings. Asian Folklore Studies. ۶۰-۲۰۳-۲۱۴.*
- Shpherd, Dorotly (۱۹۸۳). Sasanian art, . in *The Cambridge History of Iran.* Vol. ۳(۲) ed. By E. Yarshater. Cambridge: Cambridge University Press. ۱۰۵۵-۱۱۱۳....